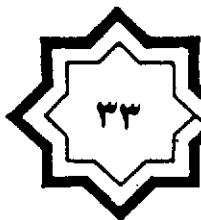


ناصرالدین انصاری



بجوه اقصیٰ



علامه کبیر ملا محمد باقر مجلسی

(قدس سره)

به پاس بزرگداشت سیصدمین سال وفات

ولادت

علامه مجلسی به سال ۱۰۳۷ق در اصفهان — که در آن زمان یکی از مراکز مهم علمی به شمار می‌رفت — دیده به جهان گشود، در بعضی از حواشی بحار آمده که خود آن مرحوم می‌فرمود: از عجایب اینکه تاریخ ولادت من با عدد: جامع کتاب بحار الانوار مطابق است. گویانکه این مرد بزرگ برای ارائه این اثر بس گرانیهای دینی و ... به جهان علم و دانش برانگیخته شده بود.

پدر

پدر او مولی محمد تقی (مجلسی بزرگ) یکی از مفاخر و بزرگان و اعلام دانشمندان شیعه بود، وی عالمی فقیه، محدث، متکلم و ... در زمینه‌های مختلف علوم اسلامی از چنان شخصیت والایی برخوردار بود که همواره و تا پایان تاریخ بشریت همچون خورشیدی تابناک بر تارک معارف شیعی — اسلامی خواهد درخشید.

مجلسی بزرگ، از شاگردان دانشمند نامی شیعه، شیخ بهاء الدین عاملی (م ۱۰۳۰ق) و ملا عبداللّه شوشتری (م ۱۰۲۱ق) و فیلسوف عظیم القدر اسلام میر محمد باقر حسینی استرآبادی معروف به میرداماد (م ۱۰۴۱ق) و سید حسین کرکی (م ۱۰۰۱ق) و شیخ یونس جزائری و ... بود.

و از شاگردان وی می‌توان از آقا حسین خوانساری (م ۱۱۶۱ق) و مولی محمد باقر (مجلسی دوم) و ... نام برد و اگر مجلسی بزرگ اثری از خود بجز فرزند بلند مرتبه اش (مجلسی دوم) بجا نگذاشته بود از نظر افتخار او را بسنده بود.

مجلسی اول دارای کرامات فراوانی بود و مردم او را بدیده یکی از اولیاء الله می‌نگریستند، او در شرح من لایحضره الفقیه، باب نماز میت می‌فرماید:

«بحمدالله بنده در چهار سالگی همه اینها (اصول دین و تکالیف شرعی) را می‌دانستم و به راهنمایی پدرم در مسجد صفا نماز شب می‌خواندم و نماز صبح را به جماعت می‌گذاشتم و اطفال را با آیه و حدیث نصیحت می‌نمودم».

و این نمایانگر صفای باطن و ارزش معنوی این پدر و پسر می‌باشد.
 از آثار او می‌توان از: ۱- روضة المتقین (شرح عربی من لایحضره الفقیه) که در ۱۴ جلد چاپ شده، ۲- لواعب صاحب قرانی (شرح فارسی من لایحضره الفقیه)، ۳- احیاء الاحادیث (شرح تهذیب شیخ طوسی)، ۴- حاشیه بر صحیفه سجادیه، ۵- حاشیه نقد الرجال میرمصطفی تفرشی، ۶- شرح زیارت جامعه کبیره، ۷- شرح صحیفه سجادیه به عربی و... نام برد.

مجلسی پدر در سال ۱۰۰۳ ق در اصفهان پا به دنیا گذاشت و در سال ۱۰۷۰ ق چشم از جهان فرو بسته و در مسجد جامع همان شهر به خاک سپرده شد.^۱
 ماده تاریخ وفات آن فقید علم را: صاحب علم رفت از عالم (۱۰۷۰) ویا: افسر شرع و افتاد، بی سرو پا گشت فضل (۱۰۷۰) و... گفته اند.^۲

جده او

مرحوم ملا مقصود علی نیای علامه مجلسی را دانشمندی خود ساخته و شاعری توانا و جامع کمالات ظاهری و باطنی و عالمی عامل و قاضی کامل توصیف کرده‌اند که به دلیل محضر جذاب و مجلس پربراری که داشت به لقب مجلسی مشهور شد، شاید او همان مجلسی اصفهانی، شاگرد محتشم کاشانی (۹۹۶ ق) بوده باشد.

جده او

جده علامه مجلسی (مادر ملا محمد تقی مجلسی) دختر محدث بزرگوار شیخ کمال الدین درویش محمد بن شیخ حسن عاملی نطنزی اصفهانی^۳ یکی از بانوان با فضیلت و

-
- ۱- برای اطلاع بیشتر به: ریحانة الادب، ج ۳، ص ۴۶۰-۴۶۲. فوائد الرضویه، ص ۴۳۹-۴۴۶.
 - کارنامه علامه مجلسی ص ۱۴۷-۱۷۸. روضات الجنات، ص ۱۳۰-۱۳۱، ط دوم، ۱۳۶۷ ق مراجعه شود.
 - ۲- عکس این عبارت (افسر فضل و افتاد بی سرو پا گشت شرع) ماده تاریخ وفات شیخ بهائی است.
 - ۳- او از اکابر دانشمندان و اعظم شاگردان شهید ثانی است، از مرحوم محقق کرکی نقل حدیث کرده و اول کسی است که در زمان صفویه علوم آل محمد (ع) را انتشار داد.
- آقا میرمحمد حسین خاتون آبادی در مناقب الفضلا گوید: او اهل عبادت و زهد و تقوی بود در نطنز مدفون گردیده و قبه عالیه ای دارد.

باتقوای روزگار خود بوده است.

گویند: برای شویش ملا مقصود علی سفری پیش آمد، دو فرزند خود محمد تقی و محمد صادق را نزد علامه ملا عبدالله تستری (م ۱۰۲۱ق) برده و تقاضای تعلیم دین به آنان را نمود. عیدی فرا رسید و استاد مبلغی زیاد (۳ تومان) به محمد تقی داد، تا به زندگی رونقی دهند محمد تقی گفت: بدون اجازه مادر آن را مصرف نخواهم کرد سپس از مادر اجازه طلبیده اما جواب شنید که: در آمد پدرتان «۱۴ غاز بیگی» است و ما به آن عادت نموده ایم با مصرف این پول، زندگی ما در آسایش و راحتی قرار گرفته عادت قبلی خود را فراموش می‌کنیم و ناچار پس از تمام شدن این پول، دست نیاز به طرف دیگران باید بکشاییم و این عمل، زینده ما نیست، این پول را به استاد خود برگردانید. استاد با شنیدن داستان از بلندهمتی و بزرگواری مادر تعجب نموده و او را دعای خیر کرد.

جدة اعلاى مجلسى

نسب علامه مجلسی از طرف پدر به احمد بن عبدالله بن احمد بن اسحاق (۳۳۵ یا ۳۳۶ - ۴۳۰ق) معروف به حافظ ابونعمیم اصفهانی که یکی از حفاظ و بزرگان محدثین بوده است می‌رسد، او در اصفهان می‌زیسته و در همان جا نیز به خاک سپرده شده است و از آثار او:

۱ - حلیة الاولیاء فی طبقات الاصفیاء (درده جلد)؛ ۲ - ذکر اخبار اصفهان؛ ۳ - منازل من القرآن فی علی (ع)؛ ۴ - اربعین حدیث ... می‌باشد.

برادران او

برادران علامه مجلسی که هر کدام از دانشمندان بنام عصر خود به شمار می‌رفتند عبارتند از:

□ ۱ - میرزا عزیزالله (۱۰۲۵ - ۱۰۷۴ق) که محدث نوری درباره او می‌گوید: حاوی کمالات کثیره و در تقوی و ورع و اخلاق نیک، سرآمد اقران و مستجاب الدعوه بوده و در ثروت و مکنت نیز بر اکثر دانشمندان زمان خویش برتری داشته است. از تألیفات اوست:

۱ - ترتیب خلاصه الاقوال که نسخه‌ای از آن به شماره ۸۱۸۱ در کتابخانه آستان قدس رضوی موجود است؛ ۲ - حاشیه بر تهذیب الاحکام؛ ۳ - حاشیه بر من لایحضره الفقیه؛

۴ - حاشیه بر مدارک الاحکام؛ ۵ - انشای وقایع الروم و...

□ ۲ - مولی عبدالله برادر اوسط علامه که در سال ۱۰۸۴ در هندوستان بدرود زندگی گفت.

محدث نوری درباره او چنین می‌گوید: فقیه واعظ، و عالم صالح و محدث زاهد و نقاد علم رجال بوده و او راست:

۱ - حاشیه بر روضه المتقین پدرش؛

۲ - شرح تهذیب الاحکام شیخ طوسی (نا تمام)؛

۳ - المسائل الهندیه که در آن از برادرش سؤالاتی نموده و علامه مجلسی بدانها جواب داده است.

خواهران او

خواهران علامه که هریک از نظر علم و تقوی نادره عصر خود بوده‌اند عبارتند از:

۱ - آمنه بیگم معروفترین دختر مجلسی اول و یکی از دانشمندان نامی زمان خود به شمار می‌رفته است، داستان ازدواج او با مرحوم ملا صالح مازندرانی که بی شباهت با ازدواج جوئیر صحابی رسول خدا و زلفا نیست، معروف است.^۴

۲ - همسر ملا محمد علی استرآبادی صاحب المشتركات فی الرجال و...

۳ - همسر ملا میرزا شیروانی صاحب انموذج العلوم و حاشیه بر معالم و شرح مختصر و شرح شرایع و شرح مطالع و رسائلی در توحید و نبوت و امامت و عصمت و بداء و اختیار و احباط و تکفیر و هندسه و...
شکاه علم انسانی و مطالعات فزنی

مولی حیدر علی شیروانی فرزند همین فاضل شیروانی است که به نوبه خود یکی از اعلام علمای عصر خود بود و افتخار دامادی دایی خود علامه مجلسی را نیز داشت.

۴ - همسر میرزا کمالافسائی، شارح قصیده دُعْبِل خُزاعی و شافیه ابن حاجب.

طبیعی است که چنین پدران و مادرانی نسل با برکتی از خود به جای گذاشتند، که هریک از افراد آن در دورانیهای مختلف تاریخ تشیع همچون ستارگان فروزانی در آسمان علم و ادب درخشیدن گرفته و پرچم هدایت توده‌های محنت زده ایران و... را به دوش کشیدند که از آن جمله‌اند: وحید بهبهانی، آقا سید علی طباطبائی صاحب ریاض و دو فرزند او: آقا

.....

۴ - رک، فوائد الرضویه، ص ۵۴۳ - ۵۴۴.

سید محمد مجاهد (صاحب مدارک و مفاتیح) و آقا سید مهدی طباطبائی، خاندان بزرگ شهرستانی که دانشمندان بزرگی همانند سید محمد حسین شهرستانی (داماد آقا محمد علی صاحب مقام الفضل فرزند وحید بهبهانی) و فرزندش آقا سید محمد جعفر (م ۱۲۶۰ق) و همچنین آقا سید محمد مهدی بحر العلوم طباطبائی و مرحوم آیه الله العظمی بروجردی از ثمرات این درخت پر بار و تناور علم و تقوی بوده اند.^۵

دوران کودکی و تحصیلات

علامه مجلسی دوران شیرخوارگی را در دامن مادری پرهیزکار پشت سر گذاشت. گویند: ملا محمد تقی مجلسی مقرر نموده بود که مادر محمد باقر، هرگز او را در حال ناپاکی شیر ندهد.^۶

از مجلسی اول چنین نقل شده است: یکی از شبها پس از نافلة شب و تهجد و راز و نیاز حالتی بر ایمن حاصل گردید که یقین نمودم دعا در این هنگام روا خواهد شد، در اندیشه بودم که از خدا چه درخواست نمایم ناگهان صدای گریه محمد باقر مرا به خود آورد، پس به درگاه الهی چنین گفتم: پروردگارا به احترام رسول خدا و اهل بیت گرامیش (علیهم السلام) این کودک دلبندم را از مروجین دین و پیشوایان شریعت مبین، قرار ده و او را به توفیقات بی نهایت خود موفق دار.^۷

علامه مجلسی پس از فرا گرفتن علوم مقدماتی که شاید بیشترین قسمت و یا همه آن نزد برادرانش صورت گرفته، محضر اساتید بزرگ و علمای مشهور آن عصر را در اصفهان درک کرده و با استفاده از حوزه های درسی آنان به درجه ای نایل آمد که سیطره علم و فضل او قرنهای متمادی است بر جهان دانش سایه افکنده است. اینک تنی چند از اساتید و مشایخ اجازه او را نام می بریم:

اساتید و مشایخ اجازه

۱- پدر بزرگوارش مرحوم ملا محمد تقی مجلسی (م ۱۰۷۰ق)^۸؛

.....

۵- دانشمند بزرگوار آقای سید مصلح الدین مهدوی در زندگینامه علامه مجلسی، ج ۱، ص ۳۲۰-

۶- پنجاه و پنج تن از منسوبین علامه را نام برده است.

۷- قصص العلماء، ص ۲۰۹.

۸- آقا احمد کرمانشاهی در مرآت الاحوال به نقل فوائد الرضویه، ص ۴۱۱.

۸- فوائد الرضویه، ص ۴۳۹- ۴۴۶.

- ۲ - ملا محمد صالح مازندرانی (م ۱۰۸۱ق) شوهر خواهر علامه و شارح کافی و من لایحضره الفقیه و معالم الاصول و حاشیه بر شرح لمعه و...^۱
- ۳ - علامه رفیع الدین محمد حسنی طباطبائی (م ۱۰۹۹ق) مشهور به میرزا رفیعا نائینی صاحب حواشی بر اصول کافی و صحیفه کامله سجاده و شرح اشارات و شرح مختصر الاصول و مختلف و...^{۱۰}
- ۴ - علامه ملاحسنعلی شوشتری (م ۱۰۷۵ق) فقیه معروف زمان شاه عباس، و شاه صفی صفوی، صاحب «تبیان» در فقه و رساله ای در تحریم نماز جمعه در عصر غیبت. ۱۱ (پدر او رساله ای در وجوب نماز جمعه در زمان غیبت نگاشته است.)
- ۵ - علامه شیخ علی (۱۰۱۳-۱۱۰۳ق) فرزند شیخ محمد (صاحب شرح تهذیب و شرح استبصار به نام استقصاء الاعتبار) فرزند شیخ حسن (صاحب معالم و منتقی الجمان) فرزند شهید ثانی که الدر المشهور من المأثور و غیر المأثور، الدر المنظوم من کلام المعصوم، شرح کافی و ردّه بر صوفیه و... از آثار اوست. ۱۲
- ۶ - سید علی خان مدنی شیرازی (۱۰۵۲-۱۱۱۸ق) که ریاض السالکین در شرح صحیفه سجاده و الحدائق النذیه در شرح صمدیه و الدرجات الرفیعة در طبقات علماء شیعه و انوار الربیع در انواع بدیع و... از تألیفات اوست. علامه نیز متقابلاً بایشان اجازه نقل حدیث داده اند.
- ۷ - ملا خلیل قزوینی (۱۰۰۱-۱۰۸۹ق) که بر کتاب کافی شرحی فارسی به نام «صافی» در بیست سال نگاشته و شرح دیگری به عربی به نام «الشافی» نوشته است.
- ۸ - علامه خبیر محمد بن شاه مرتضی بن شاه محمود مشهور به ملامحسن فیض کاشانی (م ۱۰۸۱ق) صاحب «الوافی» در حدیث و «الصافی» در تفسیر و «مفاتیح» در فقه و «محجّة البیضاء» در اخلاق و... او در کاشان دارفانی را وداع گفته و در همانجا به خاک سپرده شد^{۱۳}.
- ۹ - شیخ الاسلام ملا محمد طاهر قمی (م ۱۰۹۸ق) مؤلف «شرح تهذیب»، «حکمة العارفين» (فی رد شبهه المخالفين) و «الفوائد الدينية» در رد حکما و صوفیه و «تحفة
-
- ۹ - فوائد الرضویه، ص ۵۴۲ - ۵۴۵.
- ۱۰ - فوائد الرضویه، ص ۵۳۱.
- ۱۱ - فوائد الرضویه، ص ۱۱۰.
- ۱۲ - همان، ص ۳۲۲ - ۳۲۳.
- ۱۳ - همان، ص ۶۳۳ - ۶۴۲.

الانخيار» به فارسی در فضایح صوفیه. او در قم چشم از جهان فرو بسته و در قبرستان شیخان مدفون است.^{۱۴}

۱۰- شیخ المحدثین محمد بن حسن معروف به شیخ حرّ عاملی (۱۰۳۳-۱۱۰۴ق) صاحب تألیفات بس گرانبایی همچون وسائل الشیعه، اثبایة الهدایة، امل الآمل، الفصول المهمّة، الجواهر السنیّة و صحیفه سجادیّه ثانیّه. سوی آخرین کسی است که از علامه اجازه روایت گرفته و متقابلاً به او اجازه روایت داده است.^{۱۵} البته اساتید مجلسی به بیش از بیست تن سر می‌زند که این مقاله گنجایش ذکر همه آنها را ندارد.

شاگردان و راویان

علامه مجلسی از حوزه درسی بسیار وسیعی برخوردار بوده و سیل مشتاقان علم و دانش از سرزمینهای مختلف اسلامی به سوی او سرازیر شده بود، ثمره و بازده این حوزه با برکت، صدها تن از اعلام علما و نام‌آورترین دانشمندان اسلامی بود که هر کدام در ساخت و ساز فرهنگ با عظمت شیعه نقش مؤثری داشته‌اند.

میرزا عبدالله افندی اصفهانی تعداد شاگردان او را بالغ بر هزار نفر و سید نعمت‌الله جزائری بیش از یک هزار تن به شمار آورده‌اند که اینک ما با در نظر گرفتن ظرفیت مقاله به چند تن از آنها اشاره می‌کنیم:

□ ۱- دانشمند بزرگ و رجالی سترگ میرزا عبدالله بن عیسی جبرائی تبریزی (۱۰۶۶-۱۱۳۷ق) مشهور به میرزا عبدالله افندی مؤلف کتاب کم‌نظیر «ریاض العلماء» و «صحیفه ثالثه سجادیّه»^{۱۶} و حواشی بر تهذیب و فقیه و مختلف و وافی و...^{۱۷}

.....
رتال جامع علوم انسانی

۱۴- فوائد الرضویه، ص ۵۴۸.

۱۵- همان، ص ۴۷۳-۴۷۷.

۱۶- دعاهای مأثور از امام سجاده(ع) در چند نوبت و بوسیله چند تن از محدثین جمع‌آوری شده است که در زیر از آن نام می‌بریم:

۱- صحیفه سجادیّه معروف، ۲- صحیفه ثانیّه توسط شیخ حرّ عاملی، ۳- صحیفه ثالثه توسط میرزا عبدالله افندی، ۴- صحیفه رابعه توسط مرحوم حاج میرزا حسین نوری، ۵- صحیفه خامسه توسط علامه فقیه سید محسن امین جبل عاملی.

۱۷- فوائد الرضویه، ص ۲۵۳-۲۵۵.

- ۲ - علامه نامدار سید نعمه الله جزائری (۱۰۵۰-۱۱۱۲ق) صاحب قصص الانبياء، وانوار النعمانية، وزهر الربيع، ودوشرح برتهذيب (صغير و كبير) وشرح بر صحيفه وتوحيد صدوق و عيون الاخبار و... ۱۸
- ۳ - محدث كبير شيخ حر عاملی (۱۰۳۳-۱۱۰۴ق) صاحب موسوعة گرانهای وسائل الشیعه در احادیث احکام.
- ۴ - علامه عالیقدر سید علی خان مدنی شیرازی (۱۰۵۲-۱۱۱۸ق).
- ۵ - آقا میر محمد صالح بن عبدالواسع حسینی خاتون آبادی (م ۱۱۱۶ق) داماد علامه مجلسی و صاحب شرح استبصار، روادع النفس، حدائق المقرین و... ۱۹.
- ۶ - آقا میر محمد خاتون آبادی (م ۱۱۵۱ق) فرزند آقا میر محمد صالح مؤلف خزائن الجواهر در اعمال سال، السبع المثانی در زیارت ائمه سته عراق، الواح سماویه در اختیارات ایام و تعلیقات بر شرح لعمه و معالم و... ۲۰.
- ۷ - مولی ابوالحسن بن محمد طاهر بن عبدالحمید فتونی عاملی اصفهانی، خواهرزاده آقا میر محمد صالح خاتون آبادی و جد مادری صاحب جواهر. (م بعد از ۱۱۴۰ق) که تفسیر مرآة الانوار و ضیاء العالمین از آثار اوست. ۲۱
- ۸ - محدث محقق شیخ عبداللّه بن نورالدین بحرانی، معروف به صاحب عوالم العلوم که این کتاب در بیش از صد جلد تألیف یافته است و مجلداتی از آن نیز به چاپ رسیده است.
- ۹ - سید محمد بن ابوتراب حسینی معروف به میرزا علاءالدین گلستانه (م ۱۱۰۰ق) از دانشمندان مشهور عصر خویش و برادر (یا دایی) همسر علامه مجلسی بوده و حدائق الحقائق، بهجة الحقائق (در شرح نهج البلاغه)، شرح رساله امام صادق (ع) به نجاشی (والی اهواز) و شرح اسماء الحسنی و... از تألیفات اوست. ۲۲
- ۱۰ - باقر بن علاءالدین فرزند میرزا علاءالدین گلستانه. ۲۳
- ۱۱ - شیخ احمد بن محمد بن یوسف بحرانی (م ۱۱۰۲ق) صاحب ریاض الدلائل و حیاض المسائل و رسائلی در بداء و وجوب عینی نماز جمعه و استقلال پدر و...
.....

۲۱ - فوائد الرضویه، ص ۴۵۵ - ۴۵۶.
 ۲۲ - فوائد الرضویه، ص ۳۸۲.
 ۲۳ - فوائد الرضویه، ص ۵۵.

۱۸ - همان، ص ۶۹۴ - ۶۹۷.
 ۱۹ - فوائد الرضویه، ص ۵۴۶ - ۵۴۷.
 ۲۰ - فوائد الرضویه، ص ۴۹۴.

که علامه مجلسی از او بسیار ستایش کرده است.^{۲۴}

□ ۱۲ - شیخ سلیمان بن عبدالله ماحوزی بحرانی (۱۰۷۵-۱۱۲۱ق) صاحب تألیفات ارزنده و فراوان از قبیل شرح مفتاح الفلاح، شرح اثنا عشریه شیخ بهائی، شرح باب حاديعشر، المعراج (شرح فهرست شیخ تا آخر باب تاء) و الاربعین در (امامت) که بهترین نوشتار او شناخته شده است.^{۲۵}

□ ۱۳ - آقا سید علی بن سید محمد امامی اصفهانی مؤلف التراجم در فقه، ترجمه شفا و اشارات شیخ الرئیس و کتاب هشت بهشت (ترجمه هشت کتاب از منابع معتبر امامیه مانند خصال و کمال الدین و امالی و عیون اخبار الرضا و...) ^{۲۶}

□ ۱۴ - مولی محمد بن عبدالفتاح سراب (م ۱۱۲۴ق) صاحب سفینه النجاة در اصول الدین، ضیاء القلوب در امامت، حواشی بر ذخیره و آیات الاحکام اردبیلی و مدارک و معالم و شرح لمعه.^{۲۷}

□ ۱۵ - فرزند او آقا محمد صادق^{۲۸}

□ ۱۶ - دانشمند رجالی مشهور ملامحمد بن علی اردبیلی صاحب جامع الرواة که در تألیف و ترتیب آن بیست سال مطالعه و تحقیق نموده است.^{۲۹}

□ ۱۷ - مفسر محقق میرزا محمد بن محمد رضا مشهدی قمی صاحب تفسیر گرانبهای کنزالدقائق. محدث قمی (ره) در توصیف آن چنین می گوید: «این تفسیر احسن تفاسیر و اجمع و اتم از همه است و انفع است از تفسیر صافی و نورالثقلین» و او را تألیفات دیگری است به نامهای: احکام صید و ذباجه، کتابی در اعمال سال به فارسی و تعلیقاتی بر کشف زمخشری.^{۳۰}

□ ۱۸ - عالم فاضل محمد بن مرتضی مدعوبه هادی و مشهور به نورالدین، برادرزاده ملامحسن فیض کاشانی و صاحب تفسیر الوجیز و دررالبحار و شرح بر مفاتیح فیض.^{۳۱}

.....
۲۴ - فوائد الرضویه، ص ۳۶.

۲۵ - فوائد الرضویه، ص ۲۰۴ - ۲۰۵.

۲۶ - فوائد الرضویه، ص ۳۲۰.

۲۷ و ۲۸ - همان، ص ۵۵۰.

۲۹ - همان، ص ۵۵۷.

۳۰ - همان، ص ۶۱۸. سه جلد از تفسیر کنزالدقائق، بوسیله انتشارات جامعه مدرسین به چاپ رسیده است.

۳۱ - همان، ص ۶۳۴.

□ ۱۹ - مولی محمود بن غلامعلی طبسی مؤلف مختصر شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید و رساله ای در عروض و اثبات رجعت. او خطی بسیار زیبا داشته است. ۳۲

□ ۲۰ - علامه بزرگوار آقا سید ابراهیم بن محمد معصوم قزوینی (م ۱۱۴۵ق) پدر آیه الله سید حسین قزوینی مؤلف معارج الاحکام در شرح مسالک و مستقصی الاجتهاد در شرح ذخیره.

در کتابخانه او بالغ بر ۱۵۰۰ جلد کتاب در موضوعات گوناگون علوم اسلامی وجود داشت که بر بیشتر آنها تعلیقه و حاشیه زده و ۷۰ کتاب از تألیفات خویش و دیگران را به خط خود نوشته و همچنین حاشیه ای بر آیات الاحکام اردبیلی زده و رساله ای در بدهاء و سلاح المؤمنین و... نگاشته است. ۳۳

خدمات گرانهای علامه مجلسی به جامعه تشیع

بدون تردید علامه مجلسی از نادر کسانی بود که خداوند او را برای حفظ آثار و معارف مکتب اهل بیت رسالت (علیهم السلام) برانگیخت، چنانکه تاریخ شیعه مانند او را کمتر به خود دیده است مسلماً اگر خدمات و اقدامات ارزنده او نبود فرهنگ شیعه امروز بدین حد از شکوفایی و عظمت نرسیده بود. اینک به منظور آشنایی بیشتر خوانندگان عزیز به پاره ای از خدمات و زحمات گرانهای این فقید علم و فرهنگ، نگاهی گذرا می افکنیم.

• ۱ - در هم شکستن هیبت و صولت صوفیه: در دوران صوفیه، صوفیه قدرتی فراگیر بدست آورده بودند و پادشاهان این خاندان از آنجا که به هر دلیل سیاسی یا اعتقادی و... به وجود آنان نیاز مبرمی داشتند گذشته از آن که از پیشرفت و نفوذ آنان جلوگیری نمی کردند، حتی به آنان پر و بالی داده و پشتیبانی شایانی نیز از آنها به عمل می آوردند؛ زیرا از نفوذ معنوی آنها در میان مردم بهره برداری سیاسی می کردند، درست همان گونه که سلاطین عثمانی از سلسله نقشبندیه و درویش بکتاشیه استفاده می کردند؛ ولی گسترش افکار و نفوذ اجتماعی آنان در کشور، اندراس و در نهایت برچیده شدن معارف پر بار اهل بیت رسول خدا را در پی داشت، درست در همین مقطع خطرناک و حساس تاریخ شیعه بود که وجود دانشمندی توانا، آگاه، شجاع و دارای احاطه وسیع و عمیق به فرهنگ و آثار ائمه طاهرین، لازم می نمود که به پا خیزد و با این گونه افکار بی محتوا و

.....

۳۲ - همان، ص ۶۶۲. ۳۳ - همان، ص ۱۲، ۱۳، ۳۸۱ - ۳۸۲.

منحرف به مبارزه پرداخته و راه را برای اعتبار بخشیدن دوباره به تشیع و شعائر اسلامی هموار نماید و در این راه از هیچ قدرتی اعم از سلاطین وقت و کارشکنی اطرافیان آنان و جهل و تعصب عامه مردم و تحریکات شیوخ صوفیه و... نهراسد و این حقیقتی است انکارناپذیر که برای این امر خطیر کسی جز علامه مجلسی ساخته و پرداخته نشده بود که به خوبی از عهده کار برآمده و صولت روزافزون آنان را در هم شکست. ۳۴

۲- تألیف دائرة المعارف بزرگ بحارالانوار و جمع آوری و موضوع بندی و تبویب و تقسیم اخبار و احادیث همراه با آیات متناسب با آنها در این مجموعه حدیثی و نقل اقوال مفسرین و جرح و تعدیل گفتار حکما و متکلمین در آن و انتقال قرآن و حدیث به نسلهای آینده، او با این عمل خود معارف اصیل تشیع را از خطر از بین رفتن، پهای بخشید و به وسیله نقل از جوامع حدیث شیعه و یا نسخه برداری و گنجینیدن عین آنها در لابلای بحار به احیای آثار سلف صالح اقدام شایسته ای نمود و بسیاری از آنها را از خطر فراموشی و انهدام نجات داد.

۳- به تدریس کتب حدیث و حل مشکلات آنها پرداخت.

۴- به تربیت و آموزش بیش از یک هزار تن از علما که هر کدام بعد از وی در بخشی از سرزمینهای پهناور اسلامی، رهبری دینی مردم را به عهده گرفتند، اقدام نموده و با بیانات و تألیفات خود خلق بی شماری را از گرداب هلاکت رهایی بخشید.

۵- در موضوعات گوناگون معارف اسلامی: فقه، تفسیر، کلام، حدیث، تاریخ، دعا و... دست به تألیف کتابهای بی شماری زد.

۶- با ایراد سخنرانیهای ارزنده و مداوم در مراکز مذهبی و مساجد، شخصاً به ارشاد و هدایت عامه مردم اقدام فرمود.

۷- به اقامه جمعه و جماعات و رونق مساجد و محافل مذهبی و نوسازی و بنای مساجد توجه شایانی مبذول می داشت.

۸- با بیانی ساده و درخور فهم عامه مردم، به سؤالات آنان جواب داده و نکات مبهم و مشکلات آنان را حل می نمود.

۹- برای حل معضلات کتب اربعه شیعه که مدار عمل امامیه بر آن قرار گرفته

.....

۳۴- رک: اول و آخر رساله اعتقادات علامه مجلسی، حق الیقین، صفت هفتم از صفات سلیه خداوند.

عین الحیوة، لمعة هشتم و مصباح پنجم.

است، توجه و حساسیت خاصی از خود نشان می‌داد چنانکه به کافی و تهذیب، شرح نوشت.

• ۱۰- ترجمه و نشر معارف اهل بیت (ع) به زبان ساده فارسی برای مردمی که تازه با تشیع و معارف ائمه هدی (ع) آشنا شده، ولی به دلیل عربی بودن مصادر و منابع از استفاده آنها محروم بودند.

• ۱۱- جایگزین ساختن مجالس وعظ و امر به معروف و نهی از منکر با قهوه‌خانه‌ها و میخانه‌ها و بتخانه‌ها که در آن روزگار بسیار شایع و محل تجمع مردم آن عصر شده بود.

• ۱۲- استفاده از موقعیت و نفوذ خود برای پشتیبانی و دفاع از ستمدیدگان در برابر ستمکاران و استیفاء حقوق آنان.

• ۱۳- تأمین احتیاجات مردم و قبول عرایض و رسیدگی به امور آنان.

تألیفات علامه

علامه مجلسی را تألیفات فراوانی است که هر کدام در موضوع خود بی نظیر یا کم نظیر می‌باشد. تألیفات او از نظر جامعیت و استحکام مطالب شایان توجه و تحقیقات او از نظر عمق و دقت، مورد قبول همه علمای اعلام قرار گرفته است، جالب توجه اینکه او علوم و فرهنگ بسیار غنی آل رسول الله را از کلیه آرایه و پیرایه‌هایی که در طول تاریخ بدان افزوده شده بود بخوبی زدوده و آن را به صورتی روشن به جهانیان عرضه کرده است. کتابهای هر یک بسان شمع فروزان فرا راه اندیشمندان و فرزندان قرار گرفته و سالیان درازی است که همانند خورشیدی تابان نور می‌باشد و روح حیات را در اعماق جان آدمی می‌دمد، عالمان را تذکار و عوام را هدایتگر است.

علامه بحر العلوم آرزو کرده بود که ای کاش ثواب یکی از تصنیفات فارسی علامه - که روشنگر راه مردم ایران و عراق و هندوستان و پاکستان و افغانستان قرار گرفته و در طول قرون و اعصار متمادی همانند مشعل فروزانی گم شدگان وادی حیرت و ضلالت را به شاهراه هدایت فرا می‌خواند - در نامه عمل او ثبت گردد و در مقابل، ثواب کلیه تألیفات او در نامه عمل مجلسی نوشته شود، از مطالعه بحار الانوار روشن می‌شود که بدون تردید علامه یکی از عنایات و الطاف خاصه پروردگار توانا به جامعه اسلام و بالاخص جامعه تشیع و یکی از نعمتهای بزرگ اوست. او با دانش بسیار گسترده و عمیقی که جز نتیجه و ثمره توجهات

خاصه اهل بیت اطهار نسبت به وی به چیز دیگری نمی‌توان حمل کرد، دامن همت به کمر بسته و احادیث پراکنده و درهم ریخته آل محمد(ع) را از زوایای کتابخانه‌ها بیرون کشیده و با نظم و ترتیب بی سابقه‌ای باب‌بندی نموده و به احیاء دوباره آنها دست یازید، گویند وقتی به اطلاع او رساندند که کتاب مدینه‌العلم^{۳۵} شیخ صدوق(ره) در یکی از شهرهای یمن موجود است مجلسی بلافاصله موضوع را به اطلاع شاه سلیمان رسانید و او را واداشت تا سفیری با هدایای فراوان روانه آن شهر نماید تا آن کتاب را گرفته و پیش علامه بیاورند این کتاب جزو منابع بحار ذکر نشده است و این نشان می‌دهد که معلوم نیست این کتاب به دست مجلسی رسیده باشد.

انسان تنها با مطالعه بحارالانوار می‌تواند به عمق معلومات علامه مجلسی در فقه، اصول، حدیث، درایه، کلام، حکمت، فلسفه، تفسیر، تاریخ، طب، لغت، و ادبیات و دیگر علوم پی ببرد، گویند بعضی از شاگردان او کلیه نوشته‌های او را بر تمام ایام عمرش (۷۳ سال) تقسیم نموده و چنین نتیجه گرفتند که حاصل کار هر روز مجلسی ۵۳ خط و ربع بوده است و این جز با توجه خاص خداوندی و یاری ائمه اطهار امکان‌پذیر نیست و تازه این همه کار علمی مانع از مشاغل اجتماعی او و رسیدگی به انبوه مراجعات مردم که از کلیه نقاط کشورهای اسلامی به سوی او سرازیر بود نشده است.^{۳۶}

.....

۳۵- این کتاب بزرگترین تألیف شیخ صدوق به شمار رفته و حتی دانشمند بزرگ شیخ حسین عاملی- پدر شیخ بهایی - در وصول‌الاجهار گوید: کتابهایی که مدار شیعه می‌باشد، پنج کتاب است و علاوه بر کتب اربعه از مدینه‌العلم نیز نام می‌برد - که ظاهر مطلب آن است که وی این کتاب را دیده است - و متأسفانه اکنون از آن اثری یافت نمی‌شود.

۳۶- آقا احمد کرمانشاهی (فرزند زاده استاد کل وحید بهبهانی که با چهار واسطه خواهر زاده علامه مجلسی است) در مرآة الاحوال می‌نویسد: او از جانب سلاطین صفویه در شهری مانند اصفهان، شیخ الاسلام بود و همه مراجعات و دعای مردم را خود شخصاً رسیدگی می‌نمود. از ایشان نماز بر اموات و جماعات و ضیافات و عبادات فوت نمی‌گردید. از کثرت دعوت، شخصی مأمور بود نام دعوت کنندگان را بنویسد و شبها بعد از نماز عشاء بر آنجناب عرضه کند.

علاقه شدیدی به تدریس داشته و شاگردان بسیاری از مجلسش برخاستند.

مکرر بیت‌الله و ائمه عراقی (علیهم‌السلام) را زیارت نمود، شخصاً متوجه امور معاش خود بود (و به عهده دیگران نمی‌نهاد) و حوایج دنیای او در نهایت انضباط و میانه‌روی بود، در ترویج دین مرتبه‌ای والا حائز گردید به طوری که عبدالعزیز دهلوی متی (شاه صاحب) در تحفة اثناعشریه (که رد بر شیعه امامیه می‌باشد) گوید:

اگر دین شیعه را دین مجلسی بنامند، شایسته است. زیرا رونق این مذهب از اوست و پیش از وی آن قدر



اینک ما از میان انبوه نوشته‌های او که به بیش از ۷۰ کتاب می‌رسد به ذکر پاره‌ای از آنها که از اهمیت بیشتری برخوردارند اکتفا کرده و علاقمندان را به منابع مفصل‌تر ارجاع می‌دهیم:

الف: کتب عربی

۱- بحارالانوار الجامعة لدرر اخبار ائمة الاطهار، عظیمترین موسوعه علمی شیعه، که علامه مجلسی با تألیف آن حق بسیار بزرگی بر گردن شیعه امامیه دارد، و در ۲۵ مجلد تدوین یافته که توسط مرحوم حاج محمد حسن امین الضرب اصفهانی معروف به کمپانی بچاپ رسید. و در چاپ جدید به ۱۱۰ جلد سر می‌زند. (جلد هشتم چاپ قدیم هنوز تجدید چاپ نشده است). که فهرست آن بدین قرار است:

جلد اول (جلد ۱ و ۲ چاپ جدید) - مشتمل بر کتاب عقل و جهل و فضیلت علم و علما و طبقات آنها، حجیت اخبار و قواعد کلیه‌ای که از اخبار بدست آمده است و نکوهش قیاس و مقدمه کتاب در بیان اصول و کتابهایی است که بحار از آنها فراهم گشته و توثیق مصادر و اختلافی که در مصادر است و بیان رموزی که در کتاب به کار رفته و خواننده باید بر آن رموز واقف باشد و اصطلاحات مؤلف در اختصار اسناد و غیر این امور.

جلد دوم (جلد ۳ و ۴ چاپ جدید) - کتاب توحید مشتمل بر صفات ثبوتیه و سلبیه (غیر عدل) و اسماء حسناى خداوند و شرح پاره‌ای از خطبه‌ها و کتاب توحید مفضل و رساله هلیجة منسوب به امام صادق (علیه السلام).

جلد سوم (ج ۵ - ۸ چاپ جدید) - کتاب عدل و مشیت و اراده و قضا و قدر، هدایت و ضلالت، امتحان، طینت و میثاق و پیمان و آنچه مربوط به این دو باب است و توبه، فلسفه احکام، مقدمات مرگ، عالم برزخ، قیامت، وحشت از عالم برزخ و قیامت و شفاعت، وسیله، بهشت و دوزخ.

جلد چهارم (ج ۹ و ۱۰ از چاپ جدید) - کتاب احتجاجات و مناظرات پیامبر اسلام و ائمه اسلام و ائمه دین و بعضی دانشمندان و تمام کتاب علی بن جعفر.

جلد پنجم (ج ۱۱ - ۱۴ چاپ جدید) - در احوال و قصص پیامبران از آدم ابوالبشر تا پیامبر گرامی اسلام و اثبات عصمت انبیاء و پاسخ به اشکالات مطرح شده درباره عصمت

.....

→

عظمت و رونق نداشت.

جلد ششم (ج ۱۵ - ۲۲ چاپ جدید) - در حالات پیامبر اسلام از هنگام ولادت تا وفات و قصص پدران آن حضرت و شرح حقیقت معجزه و چگونگی اعجاز قرآن و شرح حال ابوذر و سلمان و عمار و مقداد و برخی دیگر از اصحاب پیامبر.

جلد هفتم (ج ۲۳ - ۲۷ چاپ جدید) - در مشترکات احوال ائمه معصومین (علیهم السلام) و شرایط امامت و آیات نازله در وصف آنان، چگونگی ولادت ائمه دین و عجایب شئونشان، علوم ایشان، برتری آنها بر پیامبران گذشته، ثواب دوستی آنان، و فضیلت دُزیه آن بزرگواران و در آخر کتاب برخی از مناظرات شیخ مفید و سید مرتضی و شیخ طوسی در تفضیل ائمه.

جلد هشتم - در فتنه هایی که بعد از پیغمبر اسلام (صلی الله علیه وآله) رخ داد، شرح حال خلفای سه گانه و آنچه در روزگار آنها روی داد، جریان جنگ جمل، صفین، نهروان، غارتگری معاویه در اطراف عراق و شرح احوال بعضی از اصحاب علی (علیه السلام) و شرح قسمتی از اشعار منسوب به امیرالمؤمنین و شرح بعضی از نامه های آن حضرت. (قسمتی از جلد هشتم هنوز به چاپ نرسیده و تنها از بیعت با علی (ع) تا جریان تحکیم در جنگ صفین در جلد ۳۲ طبع جدید به چاپ رسیده است).

جلد نهم (جلد ۳۵ - ۴۲ چاپ جدید) - در احوال امیرالمؤمنین (علیه السلام) از ولادت تا شهادت و سرگذشت ابوطالب پدر آن حضرت و ایمان ابوطالب و نصوص و روایات وارده بر این که ائمه دوازده تن اند و احوال گروهی از اصحاب علی (علیه السلام).

جلد دهم (ج ۴۳ - ۴۵ طبع جدید) - در حالات سیده نساء فاطمه زهرا (سلام الله علیها) و امام حسن و امام حسین و خون خواهی مختار از قاتلان کربلا.

جلد یازدهم (ج ۴۶ - ۴۸ چاپ جدید) - در حالات ائمه چهارگانه: زین العابدین، امام محمد باقر، امام جعفر صادق، موسی بن جعفر (علیه السلام) و جماعتی از اصحاب و فرزندان آن بزرگ پیشوایان.

جلد دوازدهم (جلد ۴۹ و ۵۰ چاپ جدید) - شرح حال امام علی بن موسی الرضا، محمد بن علی الجواد، علی بن محمد النقی و امام حسن عسکری (علیهم السلام) و احوال برخی از اصحاب و نزدیکان ایشان.

جلد سیزدهم (ج ۵۱ - ۵۳ چاپ جدید) - در احوال حجت منتظر.

جلد چهاردهم (ج ۵۴ - ۶۳ چاپ جدید) - آسمان و جهان (سماء و عالم) و کلیات و

اجزاء آنها مانند کھکشانها، فرشتگان، جن، انسان، حیوان، عناصر اثبات حدوث جهان و بابهایی در صید و طریق ذبح حیوانات، خوردنیها و آشامیدنیها و احکام ظروف از نظر فقه اسلامی و تمام کتاب طب النبوی و طب الرضا.

جلد پانزدهم (ج ۶۴ - ۷۲ چاپ جدید) - در ایمان و کفر و صفات مؤمنین و فضایل آنها و کفر و اخلاق رذیله در چهار جزء:

۱- در ایمان و شرایط ایمان و صفات مؤمنین و فضایل آنها و فضایل شیعیان و صفاتشان: (ج ۶۴ و ۶۵)

۲- اخلاق نیک و منجیات (ج ۶۶ - ۶۸)

۳- اخلاق رذیله، کفر و شبهه‌های آن (ج ۶۹ - ۷۰)

۴- آداب معاشرت (ج ۷۱ - ۷۲).

جلد شانزدهم (ج ۷۳ چاپ جدید) - در آداب و سنن، زینتها، تجملات، نظافت و سرمه کشیدن، استعمال عطریات و روغنها، مسکن، خواب و بیداری، سفر، منہیات و نواہی گناہان و حدود آنها ۳۷.

جلد هفدهم (ج ۷۴ و ۷۵ چاپ جدید) - در مواعظ و حکم.

جلد هجدهم (ج ۷۷ - ۸۸) - در دو بخش: بخش اول در طهارت و بخش دوم صلوات به اضافه رسالہ «ازاحة العلة» فضل بن شاذان در شناخت قبله و دعاہای هفته و صلوات مخصوصه و نماز عید فطر و قربان و کسوف و حاجت.

جلد نوزدهم (ج ۸۹ - ۹۲ چاپ جدید) - در دو بخش تنظیم گشته نخست در فضایل قرآن و آداب ثواب قرائت آن و اعجاز قرآن و همچنین تمام تفسیر نعمانی (رضوان الله علیه) آمده است. بخش دوم درباره ذکر و اقسام آن و آداب دعا و شروط آن، تعویذات، حرزها، دعا برای رفع دردها، دعاہای هفته و ماه و سال، صحیفہ ادریس پیغمبر (علیه السلام).

جلد بیستم (ج ۹۳ - ۹۵ چاپ جدید) - در زکات و صدقه، خمس، روزه، اعمال سال.

جلد بیست و یکم (ج ۹۶ و تا ص ۱۰۰ ج ۹۷ چاپ جدید) - در حج و عمره و برخی از احوال مدینه و جهاد و رباط و امر به معروف و نہی از منکر.

.....

۳۷ - جلد ۱۶ چاپ قدیم بحار در دو جلد تنظیم و بهمین جهت در تعداد مجلدات بحار اختلاف پیدا شده است و بعضی آن را ۲۶ جلد پنداشته اند.

جلد بیست و دوم (بقیه ج ۹۷ - ۹۹ چاپ جدید) - در آداب زیارتها که از ائمه معصومین نقل شده است به عنوان «مزار».

جلد بیست و سوم (ج ۱۰۰ و ۱۰۱ تا ص ۲۴۶ چاپ جدید) - در احکام عقود و ایقاعات.

جلد بیست و چهارم (بقیه ج ۱۰۱ تا آخر همین جلد از چاپ جدید) - در احکام شرعیه تا

کتاب دیات.

جلد بیست و پنجم (ج ۱۰۲ - ۱۰۷ چاپ جدید) - اجازات و تمام فهرست منتخب

الدین رازی، منتخب کتاب «سلافة العصر» سید علی خان شیرازی، اوایل کتب اجازات

سید بن طاووس و اجازه کبیر علامه حلی برای بنی زهره و اجازه شهید اول و دوم و غیر اینان

از آنها که از شیخ طوسی مؤخرند تا زمان آن بزرگوار (رضوان الله علیهم اجمعین)؟^{۳۸}

توضیح: جلد ۱۰۳ چاپ بیروت فهرست بحارالانوار به خط علامه مجلسی می باشد

که به همان صورت افست گردیده است.

رهبر فقید انقلاب اسلامی حضرت امام خمینی (رحمة الله علیه) درباره بحارالانوار

می فرماید:

کتاب بحارالانوار که تألیف عالم بزرگوار و محدث عالی مقدار، محمد باقر مجلسی است مجموعه ای

است از قریب چهارصد کتاب و رساله که در حقیقت یک کتابخانه کوچکی است که با یک اسم نام برده

می شود، صاحب این کتاب چون دیده کتابهای بسیاری از احادیث است که به واسطه کوچکی و گذشتن زمانها از

دست می رود تمام آن کتابها را بدون آنکه التزام به صحت همه آنها داشته باشد در یک مجموعه به اسم بحارالانوار

فراهم کرده و نخواست کتابی عملی بنویسد، یا دستورات و قوانین اسلام را در آنجا جمع کند تا در اطراف آن

بررسی کرده و درست را از غیر درست جدا کند. در حقیقت بحار، خزانه همه اخباری است که به پیشوایان اسلام

نسبت داده شده چه درست باشد یا نادرست در آن کتابهایی هست که خود صاحب بحار آنها را درست نمی داند و

اونخواست کتاب عملی بنویسد تا کسی اشکال کند که چرا این کتابها را فراهم کردی؟ پس نتوان هر خبری که

در بحار است به رخ دین داران کشید که آن خلاف عقل یا حس است چنانکه نتوان بی جهت اخبار آن را رد کرد

که موافق سلیقه ما نیست، بلکه در هر روایتی باید بررسی شود و آنگاه با میزانهایی که علما در اصول تعیین کردند

عملی بودن یا نبودن آن را اعلان کرد.^{۳۹}

براین کتاب فهارس، استدراکها، ترجمه ها، مفتاح و راهنماهای گوناگونی نگاشته

شده که تعدادشان افزون بر ۱۵۰ کتاب می گردد.^{۴۰}

.....

۳۸ - فهرست مجلدات بحار از کتاب کارنامه علامه مجلسی به نقل از فیض القدس، استفاده شده است.

۳۹ - کشف اسرار، ص ۳۱۹ - ۳۲۰.

۴۰ - مقاله ای تحت عنوان «کتابشناسی تألیفات علامه مجلسی» توسط نگارنده همین سطور تدوین

- * ۲- مرآة العقول فی شرح اخبار آل الرسول، شرح کافی، ۲۵ ج.
- * ۳- ملاذ الاخبار فی فهم تهذیب الاخبار، شرح تهذیب، ۱۶ ج.
- * ۴- شرح الاربعین، در حدیث.
- * ۵- الوجیزة، در رجال.
- * ۶- الفوائد الطریفة، شرح صحیفه سجادیه (تا دعای پنجم).
- * ۷- الاعتقادات، به فارسی و اردو ترجمه گشته است.
- * ۸- رساله در شکوک.
- * ۹- رساله در اذان.
- * ۱۰- المسائل الهندیة، پاسخ به پرسشهایی که برادرش ملا عبدالله مقیم هندوستان از او پرسیده است.
- * ۱۱- حواشی متفرقه بر کتب ازبعه.
- * ۱۲- رساله در اوزان، اولین تألیف علامه مجلسی.

ب : کتب فارسی

- * ۱۳- حیات القلوب، ۳ ج.
- * ۱۴- حلیة المتقین به عربی و اردو نیز ترجمه شده است.
- * ۱۵- عین الحیوة، به عربی و اردو نیز ترجمه شده است.
- * ۱۶- زاد المعاد.
- * ۱۷- تحفة الزائر، به عربی ترجمه شده است.
- * ۱۸- جلاء العیون، به عربی و اردو ترجمه شده است.
- * ۱۹- ربیع الاسابع..
- * ۲۰- مقباس المصابیح.
- * ۲۱- حق الیقین، آخرین تألیف علامه مجلسی که به عربی و اردو ترجمه شده است.
- * ۲۲- ترجمه توحید مفضل.
- * ۲۳- رساله در بدهاء.

.....
→
گردیده است.

* ۲۴ - رساله در دیات.

* ۲۵ - رساله ای در السابقون السابقون.

و رسائل بسیاری در اختیارات، اوقات، رجعت، مال ناصبی، نماز شب، بهشت و دوزخ، مناسک حج، صفات ذاتی و فعلی خداوند، کفارات، زکات، نماز، نکاح، جبر و تفویض و... را می‌توان از جمله تألیفات فارسی ایشان نام برد. و اگر کلیه تألیفات او به صورت جدید چاپ شود بر ۲۰۰ جلد بالغ می‌شود. که خود دریایی بزرگ از معارف را تشکیل خواهد داد. امید آنکه صاحب همّتی کتب مجلسی را از زوایای کتابخانه‌ها بیرون کشیده و به زیور چاپ بیاراید.

اخلاق علامه

مرحوم علامه مجلسی متخلق به اخلاق الهی بوده و در کوچکترین کارهایش در پرتو رهنمودهای ائمه طاهرين (علیهم السلام) حرکت می‌کرد و اینک نمونه‌هایی از خصوصیات اخلاقی او:

الف: یاد خدا

علامه در طول عمر پربرکت خود لحظه‌ای از یاد خدا غفلت نوریذ و در نتیجه همین خصوصیت باطنی بود که توانست منشأ آن همه خیرات و برکات مادی و معنوی گردد. سید نعمت الله جزائری یکی از شاگردان مخلص او در جوهره ۹، مقدمه شرح استبصار خویش در رابطه با برخی از حالات علامه چنین می‌نویسد:

«چندین سال با ایشان مصاحبت داشتم و شب و روز با وی بودم در این مدت طولانی هیچ عمل مباحی از او ندیدم تا چه رسد به مکروهات، زیرا علامه از فرموده رسول اکرم (ص) وَلْيَتَّقِنِ فِي كُلِّ شَيْءٍ يَبْتِغِ حَتَّى الْتَمُّومِ وَالْأَكْلِ پیروی می‌نمود. او تمام اعمال و افعالش طاعت و عبادت بود با وجودی که در سنین جوانی به نگارش دست یازید (تألیف بحار را در سن چهل سالگی شروع کرد) تتبع علوم کرده بود. آن حد که هیچ کس از معاصرینش به منزلت او، خصوصاً در علم حدیث نمی‌رسید.

حلّ هیچ حدیثی را از او نمی‌پرسیدم مگر آنکه به خبری مفضل که حل آن حدیث مجمل و سر بسته بود جوابم را می‌داد (که این خود نشانگر تبحر سرشار اوست). در مسجد جامع اصفهان بر اریکه منبر تکیه زده و به وعظ و ارشاد مردم می‌پرداخت، کسی را گویاتر و زیبا سخنتر از او نمی‌دیدم.

حدیثی را که شبانگاه با وی مطالعه می نمودم، صبحگاهان که مطرح می فرمود گویا هرگز این حدیث را ندیده و نشنیده بودم از زیبایی بیان و شیرینی سخنش.»

ب - توجه خاص او به مجامع عبادت

آقا میر محمد صالح خاتون آبادی در حدائق المقربین - که در شرح حال سی تن از برجستگان علماء شیعه از ثقة الاسلام کلینی تا علامه مجلسی ابوالزوجه و استاد خود نوشته - در توصیف او چنین می گوید:

«اقامه نماز جمعه و جماعت را اهمیتی بسزا می داد و برایش ارزش فوق العاده قائل بود. اکنون که پنج سال از فقدانش می گذرد تقریباً مجمعی برای عبادت و نماز جمعه و جماعات به مانند زمانش تشکیل نگردیده است (و این خود می رساند که: در اثر اهتمام علامه به مساجد، مردم نیز جلب آنها گردیده و مجامع عبادی رونقی وافر گرفته بوده است) مجمعی که هزاران تن شرکت می نمودند خصوصاً در لیالی شریفه و شهای قدر و از شنیدن مواعظ و پندهای او بهره مند می شدند اینک تعطیل شده و متروک مانده است.»

ج: پایداری و استقامت او در راه اجرای قوانین اسلام

۱ - محو صوفیه

بدعتهای صوفیه قضای ملک و بوم ایران را مسموم ساخته بود، در اویش و خانقاه ها در سراسر ایران بوقور یافت می شد، اما عالمی دلسوز و غیر همچون مجلسی بزرگ نمی توانست این انحرافات را دیده و تحمل نماید و لذا از تمام راه ها (چه بیان و چه نگارش) استفاده کرده و صولت و قدرت آنان را درهم شکست و حتی در مراسم تاجگذاری سلطان حسین صفوی اجازه شرکت به آنان نداد.

۲ - منع باده گساری و شرابخواری

یکی دیگر از مفاسدی که در اواخر عهد صفوی دامنگیر ایران شده بود شرابخواری بود که اغلب مردم بدان آلوده شده بودند علامه بزرگ مجلسی در مراسم تاجگذاری سلطان حسین صفوی پس از بستن شمشیر سلطنت به کمر سلطان حسین در جواب سؤال شاه که از او پرسیده بود: در قبال این خدمت چه انتظاری داری؟ بدون فوت وقت و اندکی درنگ پاسخ داد:

انتظار دارم شاه میخوارگی و جنگ طوایف (حیدری و نعمتی) و کبوتربازی را با صدور فرمانی ممنوع سازد.

شاه نیز با صدور فرمانی میگساری را قدغن نموده و کلیه باده فروشها منهدم گشته و تمامی سبوها و خمره های شراب شکسته شد. که الحق می توان این را یکی دیگر از خدمات پس مهم علامه به شمار آورد.

۳- بت شکنی

در عهد علامه مجلسی، بتی در اصفهان بود که کفار هند پنهانی آن را می پرستیدند خبر به علامه رسید بدون تأمل فرمان درهم شکستن آن را صادر نمود. بت پرستان هند حاضر به پرداخت مبالغ هنگفتی به شاه ایران گشتند تا اجازه بت مزبور سالم مانده و آن را به هندوستان ببرند، اما با مساعی علامه، شاه سلیمان نیز نپذیرفته و بت شکسته شد. خادمی که مراقب و ملازم آن بت بود ریسمانی به گردن خویش آویخته و انتحار نمود.

خاتون آبادی در وقایع السنین/۶۴۱، آن را به سال ۱۰۹۸ ق نگاهشته است.

۴- سفری از علامه مجلسی

* میرزا محمد تنکابنی در قصص العلماء / ۲۰۸ می نویسد:

روزی علامه در مجلس یکی از اعیان شنید شخصی از فقهاء کربلا می گوید: شراب پاک است. مجلسی فرمود: غلط کرده است، شراب نجس است. سپس از مجلس برخاست و بر مرکب خود سوار شده و به کربلا مسافرت نمود، اول به خانه آن فقیه رفت و گفت: من در این خصوص ترا غیبت نمودم برای آنکه مردم در خوردن شراب جرأت پیدا نکنند، اینک به عذرخواهی از توبه اینجا آمده ام، آنگاه به زیارت امام حسین (ع) مشرف شده و پس از آن به ایران بازگشت.

(این تواضع، حاکی از تعصب دینی منع از اشاعه فحشاء و دوری از غیبت آن بزرگوار و لوبه قیمت یک مسافرت طولانی است).

د: حفظ سنن ائمه اطهار

۱- صاحب روضات از سید نعمت الله جزایری در شرح تهذیب نقل می کند که:

در سال ۱۰۷۰ ق در روز جمعه علامه مجلسی را در مسجد جامع مشاهده کردم که

منبر تشریف بردند تا مردم را ارشاد و موعظه نمایند، ابتدا در ایمان و اقرار بیاناتی ایراد فرمودند و سپس اعتقادات حقه را برشمردند و آنگاه فرمودند:

ای مردم این ایمان و اعتقاد من است از شما می‌خواهم بدانچه شنیدید شهادت دهید و آن را بر کفن من بنویسید کفنش را حاضر نمودند و مردم شهادت خود را روی آن نوشتند.
۲- باز همومی نویسد:

استاد ما صاحب بحار مردم را تشویق می‌فرمود که بر کفن مردگان خویش نام چهل نفر از مؤمنین را به عنوان شاهد که فلان فرزند فلان مؤمن است و شکی در ایمان او نیست بنویسید و شاهد نام خود و پدرش را نوشته و مهر بنماید.

ه: جلال و وقار علامه

از سید جزایری نقل شده:

استاد مرا از میان شاگردانش به مصاحبت برگزیده بود و شب و روز با وی بسر می‌بردم. گاه برای رفع خستگی به مزاح می‌پرداخت آنچنان که از مطالعه خسته نمی‌شدم با این حال هر وقت می‌خواستم بر او وارد شوم درب حجره می‌ایستادم و قلبم به طیش می‌افتاد و از شدت هیبت و شکوه و جلالش نمی‌توانستم خود را کنترل نمایم. آنسان که ورود من بر شیران آسانتر می‌نمود تا حضور در مجلس آن بزرگوار.

و: مزاح علامه

۱- معروف است که: گاهی برخی از شاگردان علامه کتابهایی را برای مطالعه از او به عاریت می‌بردند و هنگام پس دادن در لابلای اوراق آنها ریزه‌های نان به چشم می‌خورد، لذا بعضی اوقات موقع تحویل کتاب بدانها می‌فرمود: آیا سفره‌ای دارید که بروی آن نان بخورید یا نه؟ اگر ندارید سفره‌ای نیز به شما بدهیم که روی کتاب نان نخورید.

۲- در روایات الجنات^{۲۱} چنین آمده: روزی مرحوم علامه در مجلس ملا محمد ظاهر حضور داشت که ایشان به شوخی از مجلسی پرسیدند نامتان از چه اسمی مشتق شده است؟

۲۱- روایات الجنات/۲۲۷ (چاپ اول)، ضمن حالات مولی محمدطاهر قمی از مشایخ اجازة علامه.

علامه بالبداهه فرمود: از نام حیوانی که مدفوعش طاهر است. مولی طاهر قمی از حاضر جوابی مجلسی در شگفت شده و از شوخی خود خجل گردید.

ز: رفع نیازها و احتیاجات مردم

گویند: علامه مجلسی در برآوردن نیازهای مؤمنین و دفاع از حقوق آنان چنان بود که نمی‌گذاشت ستمگران به آنان ظلم نمایند و شر آنها را از سر مسلمانان (به هر نحوی که بود) برطرف می‌نمود و خواستهای نیازمندان را به گوش اولیای امور می‌رسانید تا به کار آن در ماندگان ناامید به صورتی شایسته رسیدگی نمایند.

ح: توجه علامه به دانشمندان

علامه مجلسی با تمام نیرو، علما و دانشمندان را زیر چتر حمایت خود قرار داده و به رفاه و پیشرفت آنان توجه خاصی مبذول می‌داشت و تا اوزنده بود روحانیت هیچ‌گونه کمبودی در امور زندگی و تحقیق و پیشرفت خود احساس نمی‌کردند.

گویند: زمانی که محدث جزائری در اصفهان به درس مجلسی حاضر شده و علامه به استعداد و نبوغ وی پی برد او را به خانه برده و مدت چهار سال همچون پدری مهربان، کلیه مسائل زندگی و تحصیلی او را به عهده خود گرفت و هنگامی که میرزا تقی دولت آبادی مدرسه‌ای بنیان نهاد بلافاصله سمت مدرسی آنجا را بدو سپرده و بدینگونه از زحمات شاگرد سخت کوش خویش قدردانی به عمل آورد.

علامه آنچنان به مقام علمی افراد ولوشاگردان خود ارج می‌نهاد که اگر کسی از آنان قدم کوچکی در راه علم و اعتلای فرهنگ اسلامی برمی‌داشت به بهترین وجهی او را تشویق فرموده و از زحمات او سپاسگزاری می‌کرد. بهترین نمونه آن نامه‌ای است که (به احتمال قوی) میرزا عبدالله افندی از شاگردان خود او بدو نگاشته و وجود پاره‌ای از کتب حدیث را در نزد افرادی با تعیین نام و نشان آنها به عرض استاد رسانیده و علامه نیز به عنوان قدردانی از شاگرد خود، عین این نامه را با احترامی خاص در خاتمه بحار (ج ۱۰۷، ص ۱۶۵ چاپ جدید) آورده است از اینجا پاسخ کسانی که گفته‌اند بحار تألیف هیبتی زیر نظر علامه مجلسی بوده روشن می‌شود زیرا شخصی که از کنار کوچک یکی از شاگردانش اینگونه سپاسگزاری کرده و از درج آن در بحار خودداری نمی‌کند چگونه از زحمات طاقت فرسای هیبت مزبور به فرض وجود آن‌یادی نفرموده و از آغاز تا پایان کتاب، آن را تنها از تألیفات خود قلمداد کرده است.

بسم الله الرحمن الرحيم
 انهاء السيد الايد محمد شيب القريب الازيب الفاضل الكامل المتوفى المذكور في
 حاشية نصب السبق في فضائل العبادات الاذلولي الاخير من العارفين العلوي التي حكها
 مفتيا لاشاد واجداد الظاهرين صلوات الله عليهم جميعا وآية ونديقا وضبطا وصحفا
 عديبة آخرها الهادي العلوي من البرصدي الاولى من شهر سنة ثمان وسبعين والف
 الف سنة ثم بنجاني ما تحوت اسم جانم واجزت له ان يروي عن كل صاحب رواتبه
 لي اجازته لاسيما كتب الاخبار التي نورة عن الائمة الاطهار صلوات الله عليهم
 اجمعين بانه
 المشتهر المتصلي اليهم سلام الله عليهم اخذ عليه ما اخذ على من ملازمة التقوى والاحقة
 التام في النقل والفتوى فان الفتوى على غير جهنم نقلت منه ان لا يسأل في وجهه
 في اعقاب صلواته وسائر مطان اجابة دعواته وكتبه بينه الزاوية الازلية
 العباد الى عموم العبيد ثم انزل في فضلها حاشية تصديقا

نمونه ای از خط علامه مجلسی، پایان کتاب تهذیب، نسخه خطی شماره ۲۲۹ کتابخانه آیه الله مرعشی - قم.

پرتال جامع علوم انسانی

رحلت علامه

سرانجام علامه بزرگوار، این دانشمند عالیقدر عالم تشیع پس از عمری سراسر کوشش و تلاش برای شکل دادن به فرهنگ غنی و پر بار آک محمد (ص) کسه در اثر سخت گیری و مخالفت های پی گیرانه دشمنان اهل بیت در گوشه انزوا خزیده و تنها صورت در هم برهمی از آن در اینجا و آنجا به چشم می خورد و پس از عمری مجاهده ، تألیف ، وعظ و ارشاد و هزاران اقدام گرانبهای دینی در شب ۲۷ رمضان سال ۱۱۱۰ یا

۱۱۱۱ق در سن هفتاد و سه سالگی دارقانی را وداع گفته و روح پرفتوحش به موالیان طاهرین خود پیوست.

خاتون آبادی داماد علامه در حدائق المقربین تاریخ فوت او را چنین آورده است:
«آن بزرگوار در سال هزار و صد و ده، در شب بیست و هفتم ماه مبارک رمضان به اعلا درجات جنان شتافت و ولادت او نیز در ماه مبارک رمضان و مدت عمر شریفش هفتاد و سه سال بی کم و زیاد بود».

ما نیز از باب «اهل البیت ادری بمافیه» قول او را مقدم می‌داریم.
بر مبنای سال ۱۱۱۰ ماده تاریخ‌هایی ساخته شده و بهترین آنها که به روز و ماه این حادثه غم‌انگیز نیز اشارتی کرده این است:

ماه رمضان چوبیست و هفتش کم شد تاریخ وفات باقر اعلم شد
۱۱۱۰ = ۲۷ - ۱۱۳۷ = ماه رمضان

و بر مبنای سال ۱۱۱۱ ماده تاریخ وفات او جمله «حزن و غم» می‌باشد.

سخن دانشمندان و علما دربارهٔ علاقه

دربارهٔ شخصیت علمی علامهٔ مجلسی سخن فراوان گفته شده است. علمای مذاهب و ادیان از شیعه و سنی گرفته تا صوفی و مسیحی هر کدام در رابطه با عظمت علمی و اقدامات دینی او سخنانی ایراد کرده‌اند، که اقوال دانشمندان شیعه را باید در کتب مربوطه همچون لؤلؤة البحرین محدث بحرانی، جامع الرواة اردبیلی، ریاض العلمای افندی، خاتمهٔ وسائل الشیعه عاملی، روضات الجنات خوانساری، اعیان الشیعه سید محسن امین عاملی و فوائد الرضویه محدث قمی جستجو کرد.

و گفتار دانشمندان اهل سنت را در این رابطه در هدیه العارفین، الاعلام زرکلی و معجم المؤلفین عمر رضا کحاله باید دید و از ذکر سخنان صوفیه و مسیحیان نیز به علت غرض ورزی آنها در می‌گذریم. ولیکن تعجب ما از مرحوم دکتر شریعتی است که در کتابهای «نامه‌ای به پدر» و «حسین وارث آدم» و برخی از دیگر کتابهایش چنان بر علامه مجلسی حمله می‌برد که گویی او بالاترین ضربات را بر پیکره اسلام وارد آورده است و شاید در همین رابطه است که حضرت امام خمینی (قده) می‌فرماید:

«می‌بینیم یک طایفه از علما اینها گذشت کردند از یک مقاماتی و متصل شدند به سلاطینی. با اینکه می‌دیدند مردم مخالفند، لیکن برای ترویج دیانت و ترویج تشیع اسلامی

بقیه در صفحه ۱۴۱

و ترویج مذهب حق اینها متصل شدند به یک سلاطینی و این سلاطین را وادار کردند خواهی نخواهی برای ترویج مذهب تشیع.

اینها آخوند درباری نبودند، این اشتباهی است که بعضی از نویسندگان امروزی می‌کنند. سلاطین، اطرافیان این آقایان بودند، اینها اغراض سیاسی داشتند، اغراض دینی داشتند. نباید یک کسی تا به گوشش خورد که مثلاً مجلسی (رضوان الله علیه)، محقق ثانی (رضوان الله علیه) نمی‌دانم شیخ بهایی (رضوان الله علیه) با اینها روابط داشتند و می‌رفتند سراغ اینها، خیال کنند که اینها مانده بودند برای جاه و عزت و احتیاج داشتند به اینکه سلطان حسین و شاه عباس به اینها عنایتی بکنند، این حرفها نبود در کار، اینها گذشت کردند، یک مجاهده نفسانی کردند، برای اینکه این مذهب را، به وسیله آنها، در محیطی که اجازه می‌گرفتند که شش ماه دیگر اجازه بدهید ما حضرت امیر(ع) را سب بکنیم، ترویج کنند»^{۲۲}.

منابع و مآخذ

- ۱- الفیض القدسی، محدث نوری.
 - ۲- کارنامه علامه مجلسی، علی عطائی، اسلامی، مشهد، ۱۳۵۴ش.
 - ۳- زندگینامه علامه مجلسی، ج ۱، سید مصلح الدین مهدوی.
 - ۴- روضات الجنات، سید محمد باقر اصفهانی، چاپ اول: ۱۳۰۶ق و چاپ دوم: ۱۳۶۷ق.
 - ۵- فوائد الرضویه، محدث قمی، مرکزی، تهران.
 - ۶- ریحانۃ الادب، محمد علی مدرس خیابانی، چاپ اول، ج ۶، کتابفروشی علمی.
 - ۷- مقدمه بحارالانوار، عبدالرحیم ربانی شیرازی (م ۱۴۰۲ق) چاپ جدید ۱۱۰ جلدی.
 - ۸- دفاع از اسلام و روحانیت، ج ۲، محمد علی انصاری قمی، چاپ قم، ۱۳۵۵ش.
 - ۹- قصص العلماء، میرزا محمد تنکابنی، اسلامیه.
 - ۱۰- الذریعه، شیخ آقا بزرگ تهرانی، چاپ سوم، دارالاضواء، بیروت.
-
- ۴۲- از سخنان امام خمینی (ره) در ۱۷ ذی‌عده ۱۳۹۷ق در نجف.